

- **שם המחקר:** גורמי סיכון וחוסן לאיכות החיים של ילדים עם עיכוב התפתחותי ממשפחות ממעמד סוציו אקונומי בינוני נמוך
- **שנה:** 2024
- **סוג מחקר:** מחקר
- **מס' קטלוגי:** 890-92-2018
- **שמות החוקרים:** פרופ' חיים בסן, פרופ' נעמה עצבה פורייה, ד"ר ענבל מרקו.
- **רשות המחקר:** המרכז הרפואי שמיר- אסף הרופא.

תקציר מנהלים

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

רקע

ילדים עם עיכוב התפתחותי מתמודדים בחיי היום יום עם אתגרים בתחומים קוגניטיביים, מוטוריים, חברתיים והסתגלותיים. ההתמודדות היומיומית של הילד עם הפער ההתפתחותי הינה חוויה מתמשכת שעשויה באופן כללי להשפיע על איכות חייו. בצמתים מסויימים איכות חייו יכולה להיות אף פגיעה יותר נוכח האתגרים החדשים עמם מתמודד. אחד הצמתים המשמעותיים בתקופת הילדות הינו המעבר מהגן לבית הספר היסודי. המחקר הנוכחי בוחן את השאלה מהי החוויה הסובייקטיבית של ילדים עם עיכוב התפתחותי ביחס לאיכות חייהם בשלב בו הסבירות גבוהה לכך שהפערים ההתפתחותיים יהיו ניכרים, שלב בו הם פוגשים דרישות שונות ואף גבוהות יותר מאלו שהכירו.

בהתאם להגדרת ארגון הבריאות העולמי, איכות חיים הינה תפיסת הפרט ביחס למידת מימוש המטרות והציפיות לפי הסטנדרטים הסובייקטיביים שלו. לצד מחקר רב בתחום איכות החיים בהקשר הבריאותי בקרב מבוגרים, המחקר שמעריך את איכות החיים בקרב ילדים, ובפרט ילדים עם קשיים התפתחותיים, הינו מועט יותר. בנוסף, עולה כי בני אדם חווים איכות חיים סובייקטיבית משתנה, לעיתים ללא תלות ביכולות התפקודיות שלהם (Cummins, 1997). לפיכך כדי להעריך את איכות החיים כמדד סובייקטיבי עולה חשיבות רבה בהערכת מושג זה על ידי הפרט עצמו.

בנוסף, נשאלת השאלה מהם הגורמים שיכולים לנבא את איכות החיים הסובייקטיבית? בהתאם למודל האקולוגי של Bronfenbrenner (1979) הילד נמצא במגע יומיומי עם מספר גורמים בסביבתו הקרובה (mesosystem), כמו משפחה, בית-ספר, סביבה טיפולית ואזור המגורים. לפי מודל זה, הגורמים הללו מעצבים יחדיו את הקונטקסט הייחודי בו גדל הילד ומשפיעים על מאפייני הילד עצמו. לפי המודל שהציגו Wilson & Cleary (1995), קיימים יחסי גומלין בין מאפייני הפרט לבין מאפייני הסביבה אשר מעצבים את הגורמים הביולוגיים, הפיזיים, התפקודיים, וכן את התפיסות ביחס לבריאות באופן כללי. לפי מודל זה כל הגורמים הללו יחד משפיעים בתורם על איכות החיים של הפרט. לאור כך, קיימת חשיבות רבה בהערכת שלל הגורמים הנוגעים הן לילד, למשפחה ולקהילה לצורך ניבוי איכות החיים.

אחד המדדים שקשורים בפרט שיכולים לנבא את איכות חייו של הילד הינו רמת הסתגלותו לבית הספר. חשוב ביותר לבחון משתנה זה במיוחד לאור קשיי ההסתגלות הכלליים שמאפיינים רבים מהילדים עם עיכוב התפתחותי. ההתנהגות המסתגלת למערכת הבית ספרית משקפת את אחד מתחומי ההסתגלות המשמעותיים במסלול חייו של

הילד. הסתגלות לבית הספר מוגדרת כיכולת הילד להיות מעורב, להתעניין ולהצליח בבית הספר הן מבחינה לימודית והן מבחינה רגשית-חברתית. לצד ספרות ענפה בתחום של הסתגלות במעבר לבית הספר קיים מחקר מועט מאוד בתחום בקרב ילדים עם צרכים מיוחדים, ובפרט ילדים המתמודדים עם עיכוב התפתחותי. המחקר הנוכחי בוחן בין היתר את הסתגלות הילדים עם עיכוב התפתחותי במעבר לבית הספר ומעמיק את ההבנה ביחס לגורם חשוב זה כמנבא את איכות חייהם.

גורמים נוספים שיכולים להיות קשורים לאיכות החיים של הילד באים לידי ביטוי גם במאפייני המעגל הסביבתי שעוטף אותו. במחקר הנוכחי נבחנו גורמים שונים המאפיינים את הילד (הסתגלות לבית הספר), סביבתו והמשפחתית (איכות חיים של ההורים). יתר על כן, נבחן האם היבטים נוספים שאפיינו את הילד וסביבתו כאשר היה בגיל הגן מנבאים אף הם את איכות חייו של הילד (כמו, המזג של הילד, חרדה ודיכאון הורי, יחסי הורה ילד ועוד).

מטרות המחקר

לחקור את הסוגיות הבאות בקרב ילדים עם עיכוב התפתחותי ממשפחות במעמד סוציו-אקונומי בינוני-נמוך בישראל: (1) האם מידת האיחור ההתפתחותי קשורה לאיכות החיים של הילדים בהיכנסם לבית הספר היסודי? (2) האם קיימים הבדלים באופן בו הילדים וההורים רואים את איכות החיים של הילדים? (3) מהם גורמי הסיכון והחוסן התורמים לניבוי איכות החיים של הילדים?

לפי השערות המחקר, ימצא קשר שלילי בין רמת האיחור ההתפתחותי כפי שנבדק בגיל הגן לבין רמת איכות חיי הילד בגיל בית הספר. בנוסף, שוער כי ימצאו הבדלים בין דיווחי הילדים לבין דיווחי הוריו ביחס לאיכות החיים של הילדים. משוער כי איכות חייהם של הילדים לפי דיווחם הסובייקטיבי יהיה נמוך יותר לעומת דיווח הוריהם. לבסוף שוער כי ימצא קשר חיובי בין מידת הסתגלות הילדים לבית הספר, איכות חיי האמהות והאבות, והרמה הסוציו-אקונומית של המשפחה לבין איכות החיים של הילדים בגיל בית הספר. כמו כן שוער שיימצאו קשרים בין גורמים מוקדמים הנוגעים למאפיינים הסביבתיים (למשל, מצבם הנפשי של ההורים, האווירה בסביבה הביתית, מידת המעורבות ההורית, התמיכה החברתית, המשחקיות והרפלקטיביות ההוריות) וגורמים מוקדמים הנוגעים לילד (למשל, טמפרמנט הילד) כפי שהוערכו בגיל הגן לבין איכות החיים של הילד כפי שתוערך בגיל בית הספר.

שיטת המחקר

המדגם הראשוני כלל 84 ילדים שהגיעו לאבחון רב מקצועי במכון להתפתחות הילד במרכז הרפואי שמיר – אסף הרופא. מפגשים אלו כללו הערכות סטנדרטיות (כמו הערכת תפקוד שפתי, קוגניטיבי ורפואי), תצפיות משחק מצולמות והעברת שאלונים להורים. כלל הילדים התאפיינו עם עיכוב התפתחותי ברמות משתנות. 84 המשפחות התגוררו במחוז המרכז בישראל מרקע סוציו-אקונומי בינוני נמוך. מתוך 84 המשפחות שהשתתפו בנקודת הזמן הראשונה, 48 משפחות השתתפו בנקודת הזמן השנייה, עם כניסת הילדים לבית הספר היסודי. במסגרת המחקר הנוכחי ראשית, נעשתה פנייה טלפונית לכל הילדים מהמדגם הראשוני עם כניסתם לבית הספר היסודי (כבני 8 שנים). בביקור בית שני ההורים ענו בנפרד על שאלונים. כמו כן, נערך ראיון מותאם לילדים דרך שיח אינטראקטיבי המלווה באנימציה.

ממצאים עיקריים ומסקנות

באופן כללי לא נמצאו קשרים מובהקים בין רמת סיכון התפתחותי מוקדם לאיכות החיים של הילד. לאור כך, נבחנו גורמים שונים כמתנים את הקשר בין הסיכון ההתפתחותי בגיל הגן לבין איכות החיים בבית הספר היסודי: נמצא כי רמות גבוהות יותר של סיכון התפתחותי מוקדם היו קשורות לרמות נמוכות יותר של איכות חיים לפי דיווח עצמי בשנים מאוחרות יותר, רק עבור ילדים שאמהותיהם היו עם רמה נמוכה יותר של משחקיות. לעומת זאת, כאשר לאמהות היו רמות גבוהות יותר של משחקיות, באופן מפתיע, רמות גבוהות יותר של סיכון התפתחותי מוקדם היו קשורות לרמות גבוהות יותר של איכות חיים בשנים מאוחרות יותר. בנוסף, נמצא כי כאשר אמהות הראו רמות גבוהות יותר או ממוצעות של רפלקטיביות, רמה גבוהה יותר של סיכון התפתחותי מוקדם היתה קשורה, באופן מפתיע, לרמה גבוהה יותר של דיווח עצמי של קבלת בני שווים בשנים מאוחרות יותר. עם זאת, קשרים אלו לא היו משמעותיים כאשר האמהות הפגינו רמות נמוכות ברפלקטיביות. כמו כן, נמצא כי ככל שהאם תופסת את איכות חייו של הילד כגבוהה יותר, כך גם הילד מדווח על עצמו באופן סובייקטיבי. בהתאם להשערת המחקר, נמצא כי תפיסה עצמית אקדמית קשורה לרווחה הנפשית של הילד. בהתאם לממצא זה, ככל שהילד תופס עצמו כיותר מסתגל מבחינה לימודית בבית הספר, כך רווחתו הנפשית הסובייקטיבית גבוהה יותר. בנוסף, נמצא כי ההשפעה של גידול ילד עם צרכים מיוחדים כפי שדווחה על ידי האם כשהילד היה בגיל הגן קשורה לאיכות החיים של הילד בדיווח אם. לבסוף נמצא כי בגיל בית הספר איכות החיים של האם קשורה לאיכות החיים של הילד (לפי דיווח האם).

הממצאים העיקריים של המחקר מצביעים על מודל מיתון של הקשר בין רמת הסיכון ההתפתחותי המוקדם לבין איכות החיים של הילד. נראה כי איכויות אמהיות ברמה גבוהה בקשר בין האם לילד (רפלקטיביות ומשחקיות) מעלות את רמת הרגישות של ילדים להשפעת רמת הסיכון ההתפתחותי על איכות החיים שלהם. לאור כך, קיימת חשיבות רבה במתן התייחסות הן מחקרית והן יישומית למאפיינים הנוגעים לאופן בו ההורים מתייחסים לילד עוד בשנות הילדות הראשונות, כדי להעלות את הסבירות לאיכות חיים גבוהה יותר אצל הילד בהמשך התפתחותו. נוסף לכך, נמצא כי קיים קשר בין איכות החיים של הילד כפי שמדווח על ידי האם וכפי שמדווח על ידי הילד עצמו, דבר המעיד מחד על תפיסה דומה ביחס לאותו מדד, אך מאידך מעיד על תפיסות שאינן זהות לחלוטין. לאור כך, קיימת חשיבות רבה בחקירת המושג של איכות חיים בשני האופנים גם יחד כדי לקבל תמונה מהימנה ותקפה.

לבסוף, נמצאו מספר גורמי מגן לאיכות חייו של הילד, כמו תפיסת הסתגלותו האקדמית של הילד וכן איכות חיי האם ותפיסתה אודות ההשפעה של גידול הילד על המשפחה. ניכר כי לממצאים אלו חשיבות רבה גם מבחינה פרקטית, שכן ניתן לטפח ולשכלל את איכותם של ההיבטים השונים, עוד בשנות הילדות הראשונות כדי למקסם את איכות החיים הפוטנציאלית של הילד עם כניסתו לבית הספר, גם כאשר מתמודד עם אתגרים התפתחותיים אובייקטיביים שונים.

המלצות למחקרי המשך

המדגם שנכלל במסגרת המחקר הנוכחי הינו ייחודי, שכן כל הילדים עברו אבחון יסודי ומקיף במכון להתפתחות הילד בשנותיהם הראשונות להתפתחות, ובנוסף, משפחות אלו מתאפיינות במצב סוציו אקונומי ייחודי בינוני-נמוך. לאור כך, ניכרת חשיבות רבה להמשיך ולהעמיק בהבנה ביחס להשפעת גורמי הסיכון והחוסן של מדדים נוספים בגיל הגן ובגיל בית הספר על התמודדויות בהמשך ההתפתחות (כמו תפקודים חברתיים על סמך תצפית). בנוסף, ניתן להמשיך לבחון את המשך התמודדותם של ילדים אלו והוריהם בנקודות זמן נוספות בהמשך התפתחותם, כמו מעברים למסגרות חינוכיות נוספות בעתיד. כמו כן, מעניין יהיה לבחון כיצד המערך של המדדים

השונים שנבחנו בשנות הילדות הראשונות עשוי לנבא מדדים חשובים נוספים כמו יכולות רגשיות וחברתיות עם בני השווים בהמשך.

אחד המאפיינים הייחודיים של המחקר הנוכחי הוא הערכת איכות החיים הסובייקטיבית של ילדים לפי דיווח עצמי. מחד הכלי מתבסס על כלים מקובלים וסטנדרטיים כמו ה-KIDSCREEN אך מאידך, הכלי הועבר דרך פרוצדורה שונה מהדרך המקובלת של דיווח עצמי במילוי שאלון כתוב. לכן לא קיימת נקודת השוואה סטנדרטית אליה ניתן להשוות באופן מדויק את איכות החיים של הילד כפי שהתקבלה במחקר זה. לאור כך, קיימת חשיבות רבה להעברת פרוצדורת המחקר בקרב ילדים עם התפתחות תקינה בכדי לבחון האם איכות החיים של הילדים עם איחור התפתחותי כפי שהוערך במסגרת המחקר הנוכחי הינה דומה או שונה לעומת ילדים עם התפתחות תקינה. יש לציין כי במקביל למחקר הנוכחי הועברה פרוצדורה זהה לילדים עם התפתחות תקינה כך שיהיה ניתן לבחון סוגיה זו באופן סטטיסטי בעתיד הקרוב.

בנוסף לכך, המדגם משקף אוכלוסיה בעלת מאפיינים תרבותיים וסוציו דמוגרפיים ספציפיים. המחקר הנוכחי נערך בקרב אוכלוסיה יהודית ממעמד סוציו אקונומי בינוני-נמוך. השיטה והממצאים מהמחקר הנוכחי מהווים בסיס חשוב למחקרים נוספים שייערכו בהמשך לבחינת שאלות דומות בקרב אוכלוסיות נוספות, כמו המגזר הערבי. אם כן, המחקר הנוכחי היווה תשתית עשירה ואיתנה בכדי להמשיך ולחקור את האוכלוסיה הייחודית של ילדים עם איחור התפתחותי מסביבה סוציו אקונומית בינונית-נמוכה, וכן להמשיך ולהעמיק את ההבנה ביחס לאיכות החיים של ילדים בכלל, ובפרט של ילדים עם סיכון התפתחותי.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)